

ЛЕКЦІЯ 5: ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

ПЛАН:

1. Міжнародне нормативно-правове забезпечення соціальної роботи.
2. Система нормативно-правового регулювання соціальної роботи в Україні.
3. Правовий статус соціального працівника за законодавством України.

Головні поняття теми: права людини, соціальні права, міжнародне соціальне право, Європейська соціальна хартія, національне соціальне законодавство, правовий статус соціального працівника, **фахове регулювання соціальної роботи**

ПИТАННЯ 1

Розкриття теми почнемо з висвітлення міжнародно-правових засад соціальної роботи.

Основним міжнародним документом у зазначеній галузі є Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН. У ній проголошується, що «усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» і повинні мати усі права й свободи «незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища» [6].

За статтею 22 Декларації, кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності та для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Стаття 23 закріплює право на захист кожної людини від безробіття, на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує людині гідне існування,

їй самій та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення.

Відповідно до статті 25, кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування, який є потрібним для підтримання її здоров'я та добробуту та реалізації права на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через не залежні від неї обставини. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Усі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися рівним соціальним захистом.

Визначені у Загальній декларації прав людини засади соціальної роботи подальший розвиток одержали в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, прийнятому під егідою ООН 16 грудня 1966 року. Загальна декларація прав людини та міжнародні пакти складають Міжнародний білль прав людини, що покладає на держави обов'язок забезпечити здійснення закріплених у цих документах прав усіма необхідними засобами. Крім того, важливе значення належить Декларації соціального прогресу та розвитку, яка була прийнята 11 грудня 1969 року Генеральною Асамблеєю ООН [2].

Зазначені нормативні положення стали підґрунтям для подальшої роботи для удосконалення правового забезпечення системи соціальної роботи. Так, на Всесвітній конференції із прав людини, що відбулася у Відні, 25 червня 1993 року був прийнятий підсумковий документ під назвою «Віденська декларація й Програма дій», який підтвердив прихильність цілям і принципам, що закріплені в Статуті ООН та в Загальній декларації прав людини. У цьому документі велика увага приділяється питанням дотримання прав жінок і дітей, інвалідів і найбідніших верств населення, посилення координації діяльності в галузі прав людини в системі Організації Об'єднаних Націй [1].

Крім документів ООН є й інші міжнародні нормативно-правові акти, що

встановлюють соціальні стандарти, а відтак, визначають напрямки і завдання професійної діяльності соціальних працівників. До таких документів, зокрема, можна віднести конвенції та рекомендації Міжнародної організації праці (МОП) і документи профспілкового руху із соціального забезпечення. Звернемо увагу на те, що, якщо міжнародний нормативно-правовий акт не ратифікований законодавчим органом і не закріплений спеціальним законодавством, то держава не несе відповідальності за його впровадження на власній території.

У зв'язку з цим відзначимо активну роботу українських законодавчих органів з ратифікації європейських хартій і конвенцій, норми яких регулюють соціальну роботу. Передусім, йдеться про Європейську соціальну хартію, прийняту у Страсбурзі Радою Європи 3 травня 1996 р. і ратифіковану Верховною Радою України 14 вересня 2006 р. Цей документ встановлює європейські стандарти соціального забезпечення та допомоги нужденним. Зокрема, ст. 13 Хартії закріплює право кожної людини на отримання у державних чи приватних службах таких порад і персональної допомоги, які можуть бути необхідними для запобігання виникненню особистого або сімейного нужденного становища, для його подолання чи полегшення.

Крім того, 17 липня 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, яка була ухвалена Радою Європи в Римі у 1950 р., яка також вимагає врахування соціальних прав людини. Для регулювання діяльності соціальних служб має значення і Конвенція Ради Європи з протидії торгівлі людьми, ратифікована українським парламентом 21 вересня 2010 р.

Водночас імплементація кращих європейських нормативно-правових актів, пов'язаних із соціальною роботою, не має завершеного характеру. Так, залишається не ратифікованим Європейський кодекс соціального забезпечення, що був ухвалений Радою Європи ще 16 квітня 1964 р. Між тим інтеграція України до європейських структур дає підстави сподіватися, що незабаром зазначений документ буде ратифікований.

ПИТАННЯ 2

Система національних правових засад соціальної роботи розроблена з урахуванням вищеназваних міжнародно-правових актів.

Конституція України встановила перелік соціальних прав людини і громадянина: право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48); право громадян на працю, належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ст. 43); на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з не залежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46); право на житло (ст. 47); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49); право дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання та виховання (ст. 52) [5].

На підґрунті Конституції відбувається нормативно-правове оформлення соціальної роботи як самостійного виду професійної діяльності, спрямованого на реалізацію соціальних прав людини. Зазначений процес йде декількома шляхами:

- встановлення нормативно-правових документів у різних сферах діяльності;
- розробка проекту закону про соціальну роботу як правового підґрунтя діяльності соціальних працівників.

Сьогодні нормативно-правові засади соціальної роботи мають вигляд розгалуженої системи, яка включає:

- загальне нормативно-правове забезпечення будь-якої професійної діяльності в Україні (трудове, адміністративне, фінансове та ін.)
- нормативно-правове забезпечення соціальних послуг у певній сфері;
- нормативно-правове забезпечення соціальної роботи в цілому;
- нормативно-правове забезпечення регламентації діяльності соціальних працівників на рівні підприємств, організацій і установ.

До першого рівня можна віднести Кодекс законів про працю України, Закони України «Про професійний розвиток працівників» [9], «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [7] та ін. Ця нормативна база регламентує діяльність фахівців з соціальної роботи не як посадовців, які виконують певну роботу, а перш за все, як працівників, які мають право на дотримання своїх прав та певні обов'язки під час процесу праці.

Дуже важливим для формування правової основи соціальної роботи став Закон України від 05.10.2000 р. «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». Державні стандарти і нормативи встановлюються з метою:

- визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, визначених Конституцією України;
- визначення пріоритетів державної соціальної політики;
- визначення та обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України та місцевих бюджетів, соціальних фондів на соціальний захист і забезпечення населення.

Інший великий блок правового регулювання соціальної роботи складають специфічні норми регулювання соціальної роботи у певній сфері. Відповідно до чинного законодавства соціальні послуги можуть надавати фахівці різних сфер діяльності: від бібліотекаря та вчителя до працівників воєнізованих підрозділів (див.: Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Вип.80. Соціальні послуги) [3]. Відповідно, і правова регламентація їх повсякденної роботи буде відрізнятися. Наприклад, певні норми щодо організації соціальної роботи містяться в Концепції Загальнодержавної цільової програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2012-2016 роки, затвердженій Кабінетом Міністрів України від 31.08.2011 р., у Постанові Кабінету Міністрів України «Про соціальні пільги та гарантії медичних працівників системи екстреної медичної допомоги, залучених до ліквідації медико-

санітарних наслідків надзвичайних ситуацій» від 21 листопада 2012 р. № 1120 [10], Законі України «Про освіту» [8] та ін.

Щодо третього рівня, то тут, передусім, відзначимо закони та нормативні документи, які мають значення для практичної соціальної роботи. Це Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р.; Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» від 16.11. 2000 р.; Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 р.; Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи від 28.02.1991 р. та ін. До цієї ж групи слід віднести різноманітні положення, затверджені указами Президента України та постановами Кабінету Міністрів, які визначають порядок діяльності певних соціальних установ (див.: «Типове положення про спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р.; «Типове положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 8.09.2005 р.).

Нині в українському правовому полі вживаються два поняття: «соціальний працівник» та «соціальний робітник».

Згідно до Закону України «Про соціальні послуги» соціальний працівник – це професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги [ст. 1; 11]. Це визначення виставляє вимоги до професійної підготовки, наявності певного освітньо-кваліфікаційного рівня та напряму діяльності фахівця.

Друге поняття, а саме – соціальний робітник, визначається як особа, яка надає соціальні послуги та має підготовку, що відповідає вимогам та характеру роботи, що виконується (див. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Вип.80. Соціальні послуги) [3]. Як бачимо, це визначення є більш широким та передбачає відповідність певним

критеріям роботи, що виконується. Отже, до соціальних робітників можуть належати особи різного освітньо-кваліфікаційного рівня, спеціальності (не обов'язково тільки «Соціальна робота»), головне, щоб за характером професійної діяльності вони надавали соціальні послуги.

При цьому, за чинним законодавством, до основних різновидів соціальної роботи відносяться:

1) соціальне обслуговування – робота, спрямована на задоволення потреб, які виникають у процесі життєдіяльності, що забезпечує гармонійний і всебічний розвиток дітей та молоді шляхом надання соціальної допомоги і різноманітних соціальних послуг;

2) соціальний супровід – робота, спрямована на здійснення соціальних опіки, допомоги і патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу;

3) соціальна профілактика – робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді, запобігання такому впливу;

4) соціальна реабілітація – робота, спрямована на відновлення морального, психічного і фізичного стану дітей та молоді, їхніх соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність із загальновизнаними суспільними правилами і нормами;

5) соціальне інспектування – система заходів, спрямованих на здійснення нагляду, аналізу, експертизи, контролю за виконанням соціальних програм і проектів, а також за умовами життєдіяльності, моральним, психічним і фізичним станом дітей та молоді, забезпеченням захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів [12].

Таким чином, законодавчо закріплюється багатопланова модель соціальної роботи як соціально спеціалізованої діяльності із забезпечення функціонування державних і громадських систем соціальної підтримки

різних категорій населення задля реалізації життєвих, потенційно закладених у кожній людині сил для самозабезпечення і саморозвитку.

ПИТАННЯ 3

Правовий статус соціального працівника – сукупність його прав і обов'язків, встановлена правовими нормами.

Однією з перших значущих подій процесу визначення правового статусу соціального працівника стало ухвалення 21.06.2001 р. Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». У ст. 14 було закріплено положення, за яким права та обов'язки фахівця із соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей. У свою чергу, ст. 15 Закону надала суб'єктам соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю права:

1) вносити до органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування пропозиції щодо вдосконалення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, брати участь у їх реалізації;

2) укладати в установленому порядку договори з підприємствами, установами та організаціями, у тому числі іноземними, про виконання ними робіт, що спрямовані на виконання завдань, передбачених статтею 12 цього Закону, та сприяють підвищенню ефективності соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

3) створювати спеціалізовані формування, займатися благодійництвом у порядку, визначеному законодавством;

4) одержувати від підприємств, установ та організацій усіх форм власності інформацію з питань соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

5) проводити на підприємствах, в установах та організаціях соціологічні дослідження з проблем сімей, дітей та молоді;

6) представляти інтереси сімей, дітей та молоді в їх відносинах з підприємствами, установами, організаціями, а також вживати вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

Водночас суб'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю зобов'язані:

- 1) сумлінно здійснювати соціальну роботу з сім'ями, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, дітьми та молоддю;
- 2) керуватися у своїй діяльності основними принципами здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- 3) поважати гідність громадян;
- 4) не допускати негуманних і дискримінаційних дій щодо об'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- 5) зберігати в таємниці інформацію, отриману в процесі виконання своїх обов'язків.

Значущою фазою для формування правового статусу соціальних працівників мало ухвалення 19.06.2003 р. Закону України «Про соціальні послуги», у ст. 11 якого визначені права осіб, які надають соціальні послуги:

- на профілактичний огляд і обстеження при прийнятті на роботу та диспансерний нагляд за рахунок роботодавця;
- на захист професійної честі, гідності та ділової репутації, у тому числі в судовому порядку;
- на підвищення кваліфікації у встановленому порядку за рахунок роботодавця;
- на забезпечення спеціальним одягом, взуттям, інвентарем, велосипедами і проїзними квитками або виплату грошової компенсації за їх придбання;
- на першочергове обслуговування при виконанні службових обов'язків на підприємствах, в установах, організаціях (підприємствах зв'язку,

технічного обслуговування і ремонту транспортних засобів, служби побуту, торгівлі, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту та ін.).

Як бачимо, права особи, яка надає соціальні послуги (а під це визначення підпадають соціальні працівники), впливають з її професійного статусу та підпорядковані одній меті – якісно та своєчасно виконувати професійні обов'язки.

Обов'язки соціальних працівників, встановлені ст.11 Закону України «Про соціальні послуги», такі:

- сумлінно надавати соціальні послуги особам, які перебувають у складній життєвій ситуації;
- у своїй діяльності керуватися основними принципами надання соціальних послуг;
- поважати гідність громадян;
- не допускати негуманних і дискримінаційних дій щодо громадян, які отримують соціальні послуги;
- надавати особам, яких обслуговують, вичерпну інформацію про зміст і види соціальних послуг;
- зберігати в таємниці інформацію, отриману в процесі виконання своїх обов'язків, а також інформацію, що може бути використана проти особи, яка обслуговується [11].

На рівні організацій, установ і підприємств зазначені обов'язки конкретизуються, виходячи із специфіки тих функціональних завдань, що мають виконуватися конкретним працівником у системі соціальної роботи. У зв'язку з цим важливе значення для змістовного визначення правового статусу соціального працівника має Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників, який розробляється Міністерством соціальної політики України разом із зацікавленими міністерствами та відомствами.

Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників містить кваліфікаційні вимоги до професій «соціальний працівник», «соціальний

робітник», а також чимало професій, які визначені як такі, що спрямовані на надання соціальних послуг. Наприклад, соціальний [вихователь з роботи з дітьми-інвалідами](#), [керуючий відділенням \(Соціальні послуги\)](#), [виконавчий директор \(Соціальні послуги\)](#), [вчитель-реабілітолог](#), [головний фахівець з організації пенсійного забезпечення та грошової допомоги](#) тощо (див.: Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників) [3]. Як бачимо, перелік досить різноплановий.

Окремим питанням визначення правового статусу соціальних працівників є регулювання відповідальності за порушення правових вимог в процесі здійснення соціальної роботи. Особи, винні у порушенні законодавства про соціальні послуги, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законами України [ст. 20; 11]. Якщо в діях соціального працівника має місце порушення норм трудового права, він буде нести дисциплінарну відповідальність. Ті групи фахівців, які надають соціальні послуги, професійна діяльність яких регулюється спеціальними нормативними актами (державні службовці, особи місцевого самоврядування, воєнізовані підрозділи тощо) нестимуть дисциплінарну відповідальність згідно до відомчих нормативно-правових актів.

Рішення про відмову в наданні, обмеження обсягу або припинення надання соціальних послуг державними і комунальними суб'єктами може бути оскаржено до центрального чи місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який видав дозвіл на надання соціальних послуг (для недержавних суб'єктів, що надають соціальні послуги, – до органу, який видав дозвіл на надання соціальних послуг), або суду [ст. 19; 11].

І, нарешті, важливе значення для правового статусу соціальних працівників має система гарантій здійснення їх прав та обов'язків. На жаль, сьогодні це найболючіше питання. Передусім, йдеться про брак відповідних законодавчих гарантій щодо належної оплати праці соціальних працівників.

Загальний рівень заробітної плати працівників соціальних служб значно нижчий, ніж у працівників промисловості, економіки, освіти. Відповідно виявляються недостатніми норми чинного законодавства щодо джерел фінансування суб'єктів соціальної роботи, до яких включені: а) кошти, передбачені у державному та місцевих бюджетах; б) кошти благодійної допомоги (пожертвувань).

Отже, виглядають доцільними пропозиції щодо внесення змін до законодавства, з чим пов'язується підйом якості надання соціальних послуг та попередження відтоку висококваліфікованих фахівців та зниження престижності соціальної роботи. Крім того, потребує вдосконалення блок гарантій особистої безпеки соціальних працівників, які здійснюють підтримку клієнтів у несприятливому середовищі (криміногенних районах, місцях позбавлення волі, зонах техногенних аварій і стихійних лих). Недостатньо враховується питання забезпечення транспортом, особливо в сільській місцевості. Слід продовжити вирішення питання із правового гарантування професійного навчання соціальних працівників, у тому числі, можливе бронювання цільових місць у закладах освіти, забезпечення допуску студентів до практики у державних і недержавних соціальних службах та юридичного оформлення участі волонтерів у соціальній роботі.